

Smaastykker.

2.

Små bidrag til Danmarks historie 1772—84.

Af L. Koch.

1. Arveprinsen og Jacob Christian Bie.

I året 1771 blev J. C. Bie ved højesteret dømt til at miste hånd, ære og boeslod for at have forfærdiget et falskt privilegium for en bogtrykker og derunder sat kongens navn og segl i rødt voks. Han var desuden for en forargelig prædiken i Hvidovre kirke dømt 6 år i rasphuset. Da han ved at miste hånden vilde blive uduelig til arbejde, henstillede kancelliet, om han måtte fritages for denne straf mod at arbejde på livstid i tugthuset. Dette bevilgedes i statsrådet, dog således at han først skulde sidde 6 år i rasphuset og derefter flyttes til tugthuset¹⁾. — Til hans fængselshistorie findes følgende bidrag i kancelliets suplikprotokoller:

1774. J. C. Bie, som har været 4 år i børnehuset, andrager på at befries fra videre straf. Andragendet indsendes af arveprinsen med påtegning, at kongen har besluttet, at han skal sendes til Ostindien. Kancelliet tilskrev børnehusets direktion om, hvorledes kongens villie skulde udføres. Men denne frarådede at sende ham til Ostindien, da hans broder var kompagniets overhoved for logen i Bengalen, og det vilde være ham som en for sin gode opførsel berømt mand en tort, om han kom derud; han måtte heller sendes til Amerika. Efter forhandling med det vestindiske kammer indstillede kancelliet, at han ikke skulde sendes til noget af disse steder, og dette approberedes i statsrådet 22. Dec. 1774.

¹⁾ Rotuli, 1772, 9. April.

1775 indsendte han en ny ansøgning ligeldes gennem prinsen, om at komme til Ostindien. Men i kancellikollegium 15. Februar vedtoges det, at det skulde blive ved den forrige resolution.

Samme efterår kom en ny ansøgning, ligeledes sendt af prinsen med påtegning, at kongen vilde nu, at han skulde sendes til Ostindien. — Således indstilledes det også af kancelliet, men i statsrådet bestemtes det, at han skulde til Guinea. Men det vestindiske kompagni og toldkamret satte sig derimod. Der var intet sted, hvor den slags mennesker kunde gøre saa megen skade som i Guinea, hvortil der kun burde sendes retskafne, gode og pålidelige Mennesker. — Kancelliet indstillede da, at han skulde fritages for rasphusarbejdet, men ellers efter den kgl. resolution indsættes i tugthuset til arbejde på livstid, og dette approberedes.

1776 ny ansøgning gennem prinsen om frigivelse og indtil da fritagelse for arbejdet. — Tugthusdirektionen udtalte, at hans opførsel havde været således, at inspektøren havde måttet forlange assistance, han havde forsøgt at undvige og havde besvangret en livsfange, var en foragter af religionen og en dranker; den frarådede hans frigivelse. — Kancelliet vedtog da, at det skulde blive ved de forrige resolutioner, og dette tiltrådtes i statsrådet.

1777 Ny ansøgning gennem prinsen „med formeldning: for Bie er sket en stærk og talende forbøn“. Kancelliet resolverede 23 Jan., at det skulde forblive ved resolutionerne.

Samme år atter en ansøgning med prinsens påtegning: „Bie kunde man vel engang andensteds henflytte“. Men kancelliet blev ved sit.

Samme år en tredje ansøgning. Tugthusdirektionen udtalte, at han havde opført sig noget bedre, men den fandt det ikke rådeligt at frigive ham. Kancelliet og statsrådet var enige, i at det skulde forblive ved direktionens erklæring.

Endelig 20. Okt. s. år bestemtes det ved en kabinetsordre, at Bie skulde sendes til Ostindien, da han af sin broder kunde modtages.

Dette er formentlig et godt bidrag til at vise forholdet

mellem arveprinsen på den ene side og statsrådet og kollegierne på den anden side. Bie indsender i de 4 år 7 ansøgninger. På de to af disse har prinsen bemærket, at det er kongens villie, at han skal frigives. Dette må altså betragtes som befaling om at foranstalte frigivelsen. På to af dem har han udtalt sit eget ønske om, at de kunde blive bønørte. Det har kendeligt været ham magtpåliggende at hjælpe Bie, formentlig på grund af „den stærke og talende forbøn“, der var gjort for ham. Men alle, der har med sagen at gøre, modsætter sig hans villie, fængselsbestyrelsen, handelskompagnierne, det vestindiske kammer, kancelliet og statsrådet. Da kancelliet overfor den anden ansøgning 1775 tror at måtte give efter for „kongens villie“, og indstillede, at Bie skulde sendes til Ostindien, forandrede statsrådet det til Guinea, men opgav ogsaa dette overfor det vestindiske kompagnis og toldkamrets modstand. Først 1777 fik prinsen mod til at sætte sin villie igennem ved en kabinetsordre. Dette passer godt sammen med, at det først var på denne tid hoffet begyndte at gå på egen hånd og egenrådigt gribe ind i sagernes afgørelse ved kabinetsordrer¹⁾.

2. Guldbergs titler.

D. 14. Maj 1776 blev Guldberg, der hidtil havde været Geheimsekabinetssekretær, udnævnt til Stats- og Geheimsekabinetssekretær. Professor Holm har i sin „Danmark-Norges historie 1720—1814“, V. henvisninger s. 23 dertil knyttet følgende bemærkning: „Provst Koch har i sin afhandling om Schack Rathlou i H. T. 6. R. IV. s. 95 udtalt, at titlen statssekretær passede bedre for Guldberg end titlen kabinetssekretær, da han i virkelighed var den, der skulde ekspedere statsrådets beslutninger. Dette er mig ganske uforståeligt. Statsrådets beslutninger vare regelmæssigt fremkaldte ved kollegiernes indstillinger og bleve stadfæstede af kongen i referatstatsrådet. Her modtog den kollegiechef eller ved danske kancellis sager

¹⁾ Hist. tidsskr. 6. R. IV. s. 85 f. o. fl. st. — Holm. Danmarks og Norges hist. 1720—1814. V. s. 245 f.

det medlem af statsrådet, der refererede dem for kongen, dennes resolution, og han meddelte den til vedkommende kollegium, der da besørgede den til videreekspedition. Guldberg havde ikke det mindste med hele denne regelmæssige forretningsgang at gøre. En anden sag er det, at de af kabinetsordrene, der som sådanne af arveprinsen ere blevne forelagte kongen i referatsrådet og her foruden at blive underskrevne af ham, ere blevne paraferede i statsrådet, så ere blevne ekspederede fra kabinettet; men deres antal er forsvindende i sammenligning med de almindelige ekspeditioner fra statsrådet.

Hvad den første del af ovenstående angår, skal jeg kun bemærke, at det selvfølgelig ikke er faldet mig ind, at påtegningerne på forestillingerne skulde kunne kaldes kabinetsordrer, eller at Guldberg skulde have havt noget som helst med dem at gøre. — Hvad den sidste del angår, da er det vist nok, at de af statsrådet paraferede kabinetsordrer er få, ikke blot når de sammenstilles med de almindelige ekspeditioner, det vil sige påtegningerne på forestillingerne, men også i sammenligning med de ordrer, der ikke er paraferede af statsrådet. Men disse få ordrer er dog ogsaa kabinetsordrer, paraferede af Guldberg ligesom de andre, så man egentlig nøjagtigst må sige, at de er underskrevne af ministrene, som derved har påtaget sig ansvaret for dem.

Men der er et langt større antal kabinetsordrer, som vel kun er undertegnede af kongen med Guldbergs parafering, og som dog ganske sikkert kan siges at være fremkaldte af statsrådet, og som udtaler, hvad kongen efter dets opfordring og med dets samtykke befaler eller meddeler. Jeg skal anføre nogle eksempler alle fra året 1773: 25. Febr. om Schumachers afskedigelse. — 10. Marts om Østens do. — 17. April, at Huth skal overtage kommandoen over den norske hær. — 17. Maj om oprettelse af magasiner i Norge. — 31. Maj om skatkamrets genoprettelse. — 8. Sept. om arveprinsens afkald på Eutin. — 12. Oktober, at kongen efter at have overvejet sin broders og ministrenes grunde vil sætte en direktør for det tyske kancelli. — 31. Dec. at prins Carl skal anstille

foreløbige undersøgelser om anlæget af den slesvigholstenske kanal.

Der er næppe nogen, der kan tænke sig, at de nævnte ordrer kan være udtænkte og udstedte af hoffet og Guldberg året efter at forordningen om statsrådet var udkommet, og om adskillige af dem véd vi da også, at de er følger af langvarige forhandlinger. Hvis de virkelig var kabinetsordrer i samme forstand som så mange i senere tider, vilde hele statsrådets virksomhed lige fra begyndelsen have været indskrænket til at afgive resolutioner på forestillingerne; men dette var som bekendt langt fra tilfældet. Men når der med statsrådets samtykke eller efter dets initiativ skulde tilstilles kollegierne eller embedsmænd en meddelelse eller ordre, måtte dette ske gennem kabinettet; dette var på den måde ikke blot kongens men statsrådets organ¹⁾.

I Guldbergs kabinetsprotokol findes under 14. Maj 1776 følgende bemærkning: „3 ordres afgåede, alle ekspederede i statsrådet på Kristiansborg; men her kunde de ikke indføres for tidens kortheds skyld“. Hvis dette var sket, vilde protokollen altså have indeholdt 3 ordrer flere, der var udgåede med eller uden ministrenes underskrift, men med deres samtykke. Guldbergs bemærkning viser, at alt hvad der udgik fra statsrådet, påtegningerne på forestillingerne undtagne, skulde indføres i kabinetsprotokollen. Sådanne sager kunde udfærdiges i selve statsrådet, men selvfølgelig kunde det i mange tilfælde godt overlades kabinettet at affatte skrivelsen. Men enten det ene eller det andet var tilfældet, var en sådan skrivelse en kabinetsskrivelse.

Der er da ikke så uforståeligt, at jeg har kunnet sige,

¹⁾ I Holms ovenanf. Skrift s. 690 siges, at der er kabinetsordrer, der er fremkomne som følge af forhandlinger i statsrådet, og i Henvisn. s. 67 nævnes to sådanne: Meddelelsen om et tilskud til universitetet i Kiel og om, at Reventlow skal være dets kurator. — Forf. mener, at Bernstorff ikke har holdt af formen for disse resolutioner. Jeg antager, at han har fundet den i sin orden, måske endog tænkt, at de slet ikke kunde meddeles på anden måde.

at titlen statssekretær passede bedre på Guldberg end kabinetssekretær. Han var ikke blot kabinettets, men statsrådets sekretær. Det er da også usandsynligt, at Guldbergs tittel skulde være bleven forandret, hvis man ikke havde ment, at den nye bedre passede til hans embede end den tidligere.

3. Indfødsretten.

I hist. tidsskr. 7. R. III har jeg søgt at hævde, at Indfødsretten ikke kan siges at være indført ved en kabinetsordre, da den som et tillæg til kongeloven ikke kan komme ind under „sager og ansøgninger“, som forordningen af 13. Februar 1772 bestemmer skal behandles i statsrådet. — I samme tidsskrift 7. R. V har prof. E. Holm hævdet den modsatte anskuelse; han betragter hele den måde, hvorpå forordningen udstedtes, som et brud på den nævnte forordning.

Han gør dog (s. 290) den indrømmelse, at der er sandsynlighed for, at det har været en sådan tankegang, der har været ledende hos Guldberg. — Jeg modtager indrømmelsen med taknemmelighed; men jeg vilde kun ønske, at han istedetfor Guldberg havde sagt Schack Rathlou. I det hele gør hans fremstilling af, hvorledes anordningen kom i stand, det indtryk, at Guldberg har været hovedophavsmanden til den. Han siger således s. 260: Vi vide nu, at enten Guldberg eller Schack Rathlou har fattet den første tanke om den“. Det må dog vist anses for afgjort, at æren tilkommer den sidste; i ethvert tilfælde har man hans egne ord for, at han har skrevet det første udkast til den¹⁾. — Når det siges, at Guldberg „billigede“ Schack Rathlous udkast, får man det indtryk, at den første er den overordnede, medens det modsatte var tilfældet. Heller ikke vides der noget om, at det var Guldberg, som fik arveprinsens og formodentlig ogsaa Juliane Maries samtykke dertil. Det kan Schack Rathlou godt selv have skaffet. Det var Guldberg, der udarbejdede loven efter Schack Rathlous koncept. Men de forandringer, denne ønskede i Guldbergs udkast, blev foretagne. Efter alt,

¹⁾ Hist. tidsskr. 6. R. IV, s. 91.

hvad man kan se, må det nærmest siges, at Guldberg egentlig kun har været Schack Rathlous koncipist.

Men det har stor betydning, at netop denne ikke i forordningen af 13. Februar 1772 så nogen hindring for, at indfødsretten kunde anordnes uden at statsrådet fik indflydelse paa dens affattelse. Den var ingen kabinetsordre; ti den var paraferet af det danske kancellis deputerede, Thott, Luxdorph og Aagaard og ikke af Guldberg. Den kunde ikke komme ind under de „sager og ansøgninger, hvori af os allernådigst resolveres“; ti om den end naturligvis kaldes „en sag“, var den det ikke i den forstand, hvori ordet må tages, når det stilles parallelt med „ansøgninger“. — Schack Rathlou havde formodentlig selv været med at affatte forordningen om statsrådet, og han var en konservativ mand, der aldrig vilde have samtykket i, at en lov som den om indfødsretten, som han hele sit liv betragtede som sit værk og med stor omhu holdt sin hånd over, når der var fare for at man vilde træde den for nær, skulde blive udstedt på en måde, om hvis lovlighed der kunde være tvivl. Men han vilde sikkert ikke være bleven rokket i sin overbevisning, om at sagen var i god orden ved det argument, at „jo større betydning en sag havde, desto mere skulde det synes, at der måtte påses, at forordningen af 13. Febr. 1772 blev overholdt“ (s. 291); ti han vilde have fundet, at denne forordning slet ikke havde med denne sag at gøre, og jeg kan endnu ikke se andet, end at han vilde have havt ret heri.

Jeg skal endnu bemærke, at jeg ikke har udtalt mig om kongens berettigelse til at forandre eller forøge Kongeloven, men kun forment, at når han nu havde gjort det, kunde det kun ske på den af ham valgte måde, og at meddelelsen derom til kancellierne ikke kan sammenstilles med de almindelige kabinetsordrer.

4. Kancelliet og kabinetsordrerne.

Da udstedelsen af kabinetsordrer især efter 1780 tog overhånd, og betydeligere sager ofte afgjordes på denne måde, vakte dette naturligvis misstemning i kollegierne. Selvfølgelig

kunde denne vanskeligt træde åbenlyst frem, men af og til kan den dog spores. — I Aaret 1780 havde de betjente, der skulde indfange betlere i København, forfulgt en sådan op på volden; men her trådte en skildvagt imellem og tog den forfulgte under sin beskyttelse. Plejeanstalten klagede herover og forlangte, at der måtte tilstås betjentene fri adgang til voldene, og der indledtes forhandlinger herom. Men nogen tid efter meldte den, at den havde modtaget to ordrer fra kommandanten og politimesteren om, at fattigfogederne ikke måtte komme paa volden. Det er øjensynligt, at kancelliet, og med god grund, har følt sig krænket, da det måtte svare, at herom vidste det aldeles intet; denne sag, der var indkommet gennem kancelliet, var afgjort ved kabinetsordrer, som slet ikke var dette meddelt¹⁾. — D. 12. Marts 1783 udstedtes der en forordning om overdådigheds indskrænkning i bondestanden. Da der kom mange vanskeligheder ved dens gennemførelse, vilde økonomikollegiet overlade kancelliet afgørelse heraf, fordi det ej var underrettet om de principer, hvorpå denne forordning var grundet; men dette viste sagen fra sig; ti „da den nævnte forordning er udstedt efter en kabinetsordre, véd man ikke dertil nogen særdeles principer“²⁾.

Men kancelliet indskrænkede sig ikke til således overfor andre at vise sin misfornøjelse og fralægge sig ansvar for forholdsregler, det ingen del havde havt i. Det har i virkeligheden en gang udtalt sig med stor bestemthed mod en kabinetsordre og næsten ligefrem nægtet at gøre, hvad den pålagde det. Men denne ordre gik også ud fra et princip, som med rette måtte forekomme alvorlige jurister ikke blot forkasteligt, men farligt for hele retsordningen.

Da der 1780 var bleven anlagt sag mod 9 kaptajner på statens fiskerifartøjer, der kom hjem uden fangst, og disse var blevne frikendte, lod man kongen skrive: „Erfaring har længe siden lært os, at mennesker, som bruger den allermindste klogskab, aldrig for retten bliver at overbevise“³⁾. — Denne

¹⁾ Brevbog 1780 Nr. 1648.

²⁾ Smsteds 1783 Nr. 1178.

³⁾ Kabinetsprotokol 1780 ²²/₃.

„erfaring“ har bevirket, at mange af regeringshandlingerne i virkeligheden forholder folk lands lov og ret, fordi Guldberg mente, at retfærdigheden kunde ikke hævdes og uretfærdigheden ikke hindres, uden man var nødt til at bryde gennem lovene. Nu udstedtes der 8. Februar 1783 en kabinetsordre til cancelliet, hvori dette farlige princip stærkt fremtræder sammen med en anden af Guldbergs skrøbeligheder, at han var meget tilbøjelig til at låne øre til rygter og al slags løs snak og på grundlag deraf forlange ikke blot undersøgelser anstillede, men også straf, som om der forelå virkelige beviser¹⁾.

Denne vidtløftige ordre kræver først, at en lommeprokurator i Odense, Povl Møller, der er en pest for samfundet, skal straffes. Øvrigheden skal undersøge hans forhold og derefter indberette undersøgelsens resultat til cancelliet, som da skal afgive sin betænkning. — Dernæst klages der over et skifte, der er trukket utilbørligt i langdrag, og over underretterne, der ofte er under lovens skygge, og hvorledes retten fornærmes for at ingen formaliteter skal blive forsømte. Endvidere over, at der føres falske vidner. Der skal sættes skræk i embedsmændene og dommerne ved underretten, og herom ventes stærke forslag fra cancelliet, der skal opdage og tage med vished nogle af disse onde og skalkagtige betjente og af disse afskyelige og lumske rettens fordrejere. Kongen vil ned sætte kommissærer, der ved hist og her at straffe de onde vil afskrække andre fra at blive det. — Endelig klages der over, at der er for mange prokuratorer og spørges, om det ikke kunde indrettes således, at alle juridiske embedsmænd skulde begynde nedefra i herredsfogedembederne.

På denne skrivelse affattedes der i cancelliet et langt svar, der vistnok er konciperet af vicegeneralprokurør Oluf Lundt Bang; det er naturligvis rigt på loyale udtalelser og allerunderdanigst anerkendelse af kongens faderlige kærlighed til sine undersåtter; men ved siden af er det en ligefrem

¹⁾ Ordren findes i cancelliets samling af kabinetsordrer. Den er omtalt i Hist. tidsskr. 4. R. VII, s. 109 og dens indhold er kortelig gengivet i Holms, Danmarks hist. 1720—1814, V. s. 221 f. Smstds s. 689 omtales cancelliets svar paa denne ordre.

nægtelse af at efterkomme den største del af, hvad kabinetsordren befaler, dels fordi omstændighederne gør det umuligt at udføre disse befalingsr, men især fordi det strider mod retsgrundsætninger, som kancelliet ikke kan sætte til side.

Når kabinetsordren befaler at optage og med vished gribe de onde og skalkagtige betjente, svares der: „Men som Ds. M. har pålagt os for Guds ansigt at gå det onde imøde . . , så kan vi i dette værk heller ej udelukke denne tanke: Men hvad om vores fremgangsmåde knusede uskyldige mænd? Hvad om vi overtræde de grænser, som Ds. M.'s forfædre ved lang erfaring og med meget held har sat til sikkerhed for hver mands fred og ro? Disse grænser er de såkaldte formaliteter. Grunden til alle formaliteter er de sagsøgte forsvar, at de ej skal vorde overilede, ført bag lyset, overraskede, besværede, og dog tillige, at ondskab ej skulde undgå lovens straf“.

Hvad de falske vidner angår, siges der: „Vi erkender to love, som byder i denne sag. Den ene er: udrydder det onde fra eder! og den anden: fortrykker ingen uskyldig mand! Når disse synes at komme i kollision med hinanden, findes det hele menneskelige køn enigt i denne exception: det er bedre, at flere skyldige undgår, end at en uskyldig dømmes“. — Loven har streng straf for falskt vidnesbyrd. — Men ligesom loven er hård til og søgsmålet vanærende, så kræver og loven, at ingen uden grundig årsag lægges enten under straf eller mistanke af denne forbrydelse. — Er der nogen her i landet, som har at klage over falske vidner, han lade komme for lyset sin klage . . . og han skal alle tider finde lovene til sit forsvar og lovenes forsvarere til sine hjælpere. Ds. M. holde os huldrig til nåde: De, som ej tør lade sine klager i så måde komme for lyset, farer ej med sandhed men ere som de giftige, urene, krybende dyr, der altid søger de reneste vandkilder. — At lade falske vidner være ustraffede vilde være et stort onde og højst anstødeligt mod den første sætning: Udrydder det onde fra eder! Men at lade lønlige bagvaskere forstyrre enhver mands ro er imod det andet bud: fortrykker ingen uskyldig mand! Det står ikke i vor magt at opdage eller tage med vished nogen af disse onde, skalkagtige betjente, før

end de klager eller angivelser er komne for dagen, som nævne nogen vis mand og nogen vis gerning, hvorover der klages. Anderledes at forfare driste vi os til at sige vilde fornærme og bedrøve mangel uskyldig mand, og når en sådan var forurettet, kunde vel Ds. M. oprette hans skade, men hans vanære kunde aldrig fuldkommen aftes, og den tillid, enhver har til loven, og den sikkerhed, han søger under den ved uskyldige gerninger, kommer aldrig mere tilbage; men dette klenodie vilde for hver mand i landet for evig være forloren“.

Hvad resten af kabinetsordren angår, da tror kancelliet ikke, at der er for mange prokuratorer. Nyligt måtte en i rettergang uerfaren mand beskikkes i en delinkventsag, fordi ingen beskiket sagfører havdes. — Når ordren spørger, om det ikke kunde indrettes således, at alle retsbetjente skulde begynde fra neder i herredsfogedembederne, da lod dette sig ikke gøre, fordi alle retsembeder, højesteret undtagen, var daarligt lønnede. De to trediedele af dem var så ringe, at ingen kunde leve af dem, hvorfor også alle herreds- og birkefogder tillige var prokuratorer. Skulde alle begynde i disse usle embeder, måtte de vente at tilbringe $\frac{2}{3}$ af deres embedstid i dem, selv om ingen exceptioner skete, hvad man ikke kunde gå ud fra. Den eneste måde, hvorpå der kunde ske forandring heri, var, at friherrernes og proprietærernes birker forenedes med de kongelige.

Der er vidnesbyrd nok om, at der i slutningen af den Guldbergske periode i embedskredsene var misfornøjelse med kabinetsstyrelsen. Men denne er næppe nogensinde udtalt på en mandigere og bestemtere måde end i denne skrivelse, der er en protest ikke blot mod en enkelt forholdsregel, men mod selve de grundsætninger, hvorfra kabinetsordren går ud.
